

STYRER VI MOT ET FORSKJELLS-NORGE? KIRKEN, ØKONOMIEN OG NESTEKJÆRLIGHETEN

Foredrag av biskop Tor B. Jørgensen ved åpning av Bispemøtet, 9. februar 2015
Krypten, Oslo domkirke

1. Statsministeren sa mye viktig om å gjøre noe for andre i nyttårstalen. "Vi kan alle gjøre en forskjell", sa hun. Eksempelene hun ga var mange og gode. Appellen tydelig og klar. Hun har min fulle støtte.

2. Nå kan ordet "forskjell" brukes i flere kombinasjoner. Statsministeren talte om å GJØRE en forskjell. Jeg lurte på om hun ville si noe om å SKAPE forskjeller. Det er DET diskusjonen har stått om etter regjeringens siste statsbudsjett. Hun sa intet om det. I en større europeisk - og global - kontekst er utviklingen av forskjellssamfunnet iøynefallende og skremmende. Norge er foreløpig et unntak, rike som vi er på oljepenger og mye sosialdemokratisk arvegods. Men nå gjøres det grep også her til lands som mange frykter vil øke forskjellene. Skattepolitikken. Trygdeordningene. Konkurransetsetting. Privatisering. Arbeidsmiljøloven.

PIKETTY OG OECD

3. Økonomen Thomas Piketty var på Norgesbesøk (12.12.14) og fortalte at avstanden øker i verden, mellom en liten gruppe som besitter mer og mer av kapital og rikdom og det store flertall som får en stadig mindre og mindre del av kaka. "Vi må være klar over at den norske modellen, som nok er den mest avanserte sosiale modellen vi har i Europa, er mer sårbar enn vi tror", sa Piketty i følge Klassekampen.

4. OECD (Organisasjonen for økonomisk samarbeid og utvikling) kom dessuten nylig med en rapport som sier omtrent det samme. Men i tillegg understreker rapporten at økonomiske forskjeller faktisk hindrer økonomisk vekst. "Kampen mot store og økende forskjeller er avgjørende for en sterk og bærekraftig vekst", sa generalsekretær Angel Gurría da rapporten ble lagt fram i begynnelsen av desember (The Guardian).

DEN NORSKE KIRKE

5. Den norske kirke har over tid vist et bredt samfunnsengasjement. Mest oppmerksomhet har det kanskje vært om klimaspørsmålet og kampen mot internasjonal fattigdom. Den økonomiske og samfunnsmessige utviklingen i vårt eget land derimot har kirka vel egentlig sagt mindre om. Selv om det finnes mange uttalelser fra bl.a. KM, MKR og BM, utredninger og viktige teologiske bidrag som på forskjellig måte berører dette feltet.

NYE TEGN

6. Men nå registrerer vi nye tegn. Den massive kirkelige kritikken av forslaget om søndagshandel, og det nå tilbaketrukne forslaget om å forby tigging, samt presteforeningens deltakelse i den politiske streiken mot endringer i arbeidsmiljøloven med den begrunnelse at disse endringene vil ramme de svakeste i samfunnet. Dette innevarsler en ny type kritikk. Og er etter mitt skjønne uttrykk for en dypere uro over en utvikling som ser ut til å styre mot et tydeligere forskjells-Norge.

KIRKA SOM POLITISK AKTØR

7. Å bevege seg inn i dette farvannet er forbundet med mange utfordringer for kirka. Ikke bare dreier det seg om politikk, men det dreier seg om selve fundamentet. Det dreier seg om økonomisk vekst og makt, og dermed om arbeidsplasser og utvikling. Fra "miljø-kampen", hvor undertegnede i sin tid ved en tilfeldighet kom til å "fronte" et kirkelige engasjement for å utsette leteboring i fem år i Nord, inklusive utenfor Vesterålen og Lofoten, vet jeg hvor ubehagelig det er å skulle forsvare et standpunkt som av mange blir oppfattet som motstand mot vekst og velstand i området. De økonomiske vekstlovene synes å sette miljøhensyn til side.

8. Vi skal komme litt tilbake til miljø- og klimaperspektivet noe senere. I denne omgang er fokus forholdet til utviklingen av økte økonomiske og sosiale forskjeller ikke bare i verden, men nå også i Norge! Har kirka noe å si? Bør kirka si det? Tør kirka si det?

EVANGELII GAUDIUM

9. Så kom Piketty og OECD-rapporten og la meg tilføye Wolfgang Streeks analyse av finanskrisa og dens følger (Buying Time). - Og da smilte plutselig biskopen av Roma mot meg i bokhylla: Evangelii Gaudium - Evangeliets glede, en "apostoliske formaning" (Apostolic Exhortation) fra 2013. Her formaner Frans mot en økonomi som ekskluderer og skaper ulikhet. Den dreper, skriver paven og viser til det 5. bud! "I dag underlegges alt lovene om konkurranse og den sterkeste rett, hvor de med makt lever på de uten makt". Konsekvensen av dette er at store grupper mennesker blir marginalisert og ekskludert: uten arbeid, uten framtidssutsikter og uten fluktmuligheter. Mennesker er omgjort til forbruksvarer som kastes etter bruk. Dette er ikke lenger bare utbytting og undertrykkelse, men noe helt nytt. Det er ekskludering. De ekskluderte er ikke lenger bare en del av samfunnets underklasse eller trengt ut i samfunnets ytterkant, de er ikke lenger en del av samfunnet. De er "outcasts" og "leftovers".

10. "Noen fortsetter å forsvare "trickle-down" (sildre) teorier som antar at økonomisk vekst, oppmuntret av et fritt marked, uunngåelig vil skape større rettferdighet og mer inkludering. Denne oppfatning, som ikke lar seg bekrefte av fakta, er uttrykk for en ubarmhjertig og naiv tillit til godheten hos dem som besitter økonomisk makt og til den helligforklarte virkemåte i det rådende økonomiske systemet!" Og litt senere: "Velstandeskulturen dreper oss". Det skriver paven! - Dette står ikke noe om i min katekismeforklaring til det 5. bud!

WELBY & SENTAMU / ON ROCK OR SAND?

11. Og så hørte jeg erkebiskop Justin Welby i Canterbury si noe om skatt på BBC en natt! Og han formante folk og finansverdenen om ta ansvar for å skape større likhet i England! Bakgrunnen for intervjuet var utgivelsen av en ny bok: "On rock or sand? Firm foundations for Britain's future". Mannen bak denne artikkelsamlingen er erkebiskopkollegaen i York, John Sentamu. Boka er ment å være et kirkas bidrag inn i den kommende valgkampen i England.

12. Boklanseringen skjedde med brask og bram. Boka er tilegnet "hard-pressed families on poverty wages". I innledningen knyttes det an til den legendariske forgjengeren deres, erkebiskop William Temple (1881-1944). Han skal ha sagt om den første britiske velferdsloven "This is the first time anybody has set out to embody the whole spirit of Christian ethic in an Act of Parliament"!

13. Welby advarer mot den sittende regjeringens forsøk på å selge det han kaller "bedraget om at økonomisk vekst er svaret på de sosiale problemene". Ulikhetene i samfunnet beskrives som ondskap (evil) og det kalles en synd å vurdere mennesker ut fra deres økonomiske kapasitet. "Vi tror at ved å fikse

økonomien, vil vi automatisk ordne opp for menneskene. Dette er en løgn fordi det setter pengene og ikke menneskene i sentrum i 'God's story'. (The Independent)

14. Det er viktig å få med seg at begge erkebiskopene har en ganske spesiell bakgrunn: Welby var en av lederne i et av Englands større oljeselskap. Han kjenner derfor finansverdenen fra innsiden, selv om den konservative Lord Hesselstine nå sier at han er "out of touch"! (Det sies at Welby gikk ned fra anslagvis 100.000 pund til 10.000 i året da han begynte å studere teologi!) Erkebiskopen av York var høyesterettsdommer i Idi Amins Uganda og ble tvunget til å flykte på 70-tallet. Han vet mye om fattigdom. Da han ble spurt om ikke hans budskap var utslørt "leftwing" svarte han: "Det er nå den rådende teologien der jeg kommer fra. 'Fra enhver etter ens ressurser. Til enhver etter ens behov!'"

15. I sine artikler i boka peker begge erkebiskopene på en dypere krise. Det er mennesket som må stå i sentrum, og ikke pengene. Og da ikke enkeltmennesket og dets forbruk og nytelse, men mennesket knyttet til et fellesskap som er opptatt av å trygge alle. Vi trenger en ny "samfunnsmessig generøsitet" som Sentamu uttrykker det et sted. Problemet i dag er at denne visjonen om et slik medmenneskelighetens fellesskap er i ferd med å forvitne. Det er denne visjonen som må gjenreises.

BIBELN

16. Både pave Frans og de engelske erkebiskopene henter inspirasjon og retning fra Bibelens omtale av fattigdom og rikdom, nestekjærlighet og rettferdig, penger og forvaltning. Bibelens budskap er også for vår kirke en enestående kilde til refleksjon og verdivalg. Nå har Bibelselskapet/Verbum kommet med et nytt verktøy til å kunne øse av denne rikholdige kilden og jeg benytter anledningen til å drive litt reklame for Fattigdoms & rettferdighetsbibelen hvor det meste av det som angår de nevnte temaene er "gulet ut".

FORVALTER

17. For egen del ønsker jeg å gjøre noen refleksjoner rundt et begrep mange i dag faktisk mener vi ikke bør bruke, nemlig begrepet forvalter. Det er flere ord for dette i Det nye testamentet, men jeg liker spesielt utgaven: oikonomos! (Lk 16,1) Forvalteren er en økonom som ikke eier sin rikdom. Han/hun forvalter eiendom på en annens vegne. En forvalter er bundet av en avtale som angir formål og bruksmåte. La oss kalle det en kontrakt.

KONTRAKT

18. Vi finner ikke igjen kontraktsbegrepet i NT, men jeg forestiller meg at den kontrakten vi her snakker om har noen bibelske kjennetegn.

a. Den omfatter alle mennesker. Jesus setter ingen grenser for hvem som skal nyte godt av forvaltningen. Det er min neste, min nabo, mitt medmenneske uten noen reservasjoner. Nestekjærligheten er lokal og global. Her er Jesu eget handlingsmønster provoserende tydelig, enten det gjelder kvinner, barn, syke, urene, fattige eller fremmede.

b. Kontrakten er nettopp opptatt av de som står utenfor, de ekskluderte som pave Frans talte om. Det er de som skal sees og reises opp. Det er plass til alle ved bordet i det store gjestebudet (Luk 14).

19. c. Kontrakten gir samtidig frihet. Forpakteren er ikke bundet av etablerte tradisjoner og forestillinger. Jesus sier om sin samtids lovfortolkere at de siler bort myggen, men svelger kameler (Mt 23,24). Kriteriet er hele tiden det som tjener nesten, medmennesket.

d. Så advarer kontrakten mot misbruk. Og advarslene er mange og sterke. En kan ikke tjene to herrer. Både Gud og Mammon. Det ropes ve-rop over de rike. "Dere har alt fått dere trøst!" (Luk 6,24) For en rik å komme inn i Guds rike, er som for en kamel å komme gjennom nåløyet (Mt 19,24)!

20. e. Kontrakten er tidsbegrenset: Rikdom og velstand er noe sårbart og midlertidig. Det kommer en dag da penger ikke hjelper. Og til slutt kan du ikke ta noe med deg dit du skal. (Liknelsen om den rike mann, Lk 12,13-21). Jesus benytter seg av sterke bilder for å illustrere sitt poeng. Den rike mann havner i dødsriket "der han var i pine", mens den fattige Lasarus sitter på Abrahams fang. (Lk 16.) f. Kontrakten forutsetter at du blir stilt til ansvar: Vi husker den kjente domsscenen fra Mt 25: Her dreier det seg om hvordan man har forholdt seg til de sultne, de tørste, de fremmede, de som mangler klær, de syke, de i fengsel som var helt avhengige av andres omsorg. Den som har oversett de nødstilte, har oversett Herren selv - og de skal dømmes for det!

19. Hele denne kontraktsforståelsen i alle sine forskjellige former har skapt et grunnleggende etos i vår europeiske kulturkrets, i vårt hus, hvor medmenneskelighet og fellesskap, si gjerne solidaritet, på tross av alt som også har gått galt, har vært en grunnpilar gjennom historien. Er det denne pilaren som nå er i ferd med å bryte sammen? Tegnene er ubehagelige. Husets grunnstruktur ser ut til å falle sammen i Hellas, i Spania, i Italia - og bildet erkebiskoppåret gir oss fra England er alarmerende.

20. Da er det en stor oppgave for kirka å bringe disse verdiene tilbake i den offentlige debatten! Også her til lands. I dette er vårt hus! Vårt oikoos.

KRISTEN OG HUMANISTISK ARV - FOR ALLE

21. Men hva da med et samfunn hvor folk ikke lenger forstår seg som forvaltere av vår "kristne og humanistiske arv" fordi de ikke tror på noen Gud, eller ikke vil være forpliktet på annet en egen velvære - eller, for den saks skyld, har en annen religiøs forankring som gir andre signaler? -

OIKOS

22. Begrepet oikos er et stort begrep. Det går på hele husholdet, på hele den bebodde verden. Når vi snakker om den økumeniske bevegelse er det denne bruken av ordet som ligger til grunn. Med Jesu grensesprengende fortelling om den barmhjertige samaritan (Luk 10) hvor en samaritan, en fremmed, en vantro, en uren, en ekskludert! blir gjort til ideal og forvalter av Guds godhet, ligger det en klar påminnelse om at forvalterskapet er globalt og universelt. Det går an å betrakte FNs menneskerettigheter som baser på en slik fellesmenneskelig "økonomi" eller husholdstenkning.

ØKOLOGI

23. Begrep oikoos har fått et nytt anvendelsesområde i den siste generasjonen: Økologi. Læren om "de levende organismers forhold til naturmiljøet", som det heter i De Capronas etymologiske ordbok. Og her ligger grunnlaget for kritikk av forvalterbegrepet, for også mennesket er en levende organisme og en del av naturmiljøet. Vi står ikke over miljøet. Det dramatiske er at vi på en helt spesiell måte nå ved våre valg påvirker selve naturmiljøet og dermed det organiske livet vi er en del av. I tillegg til de store fordelingsufordringene i den tradisjonelle økonomien, utfordres vi av det vi kunne kalle den økologiske økonomien!

24. Det er visjonen om et økologisk velferdssamfunn vi må videreutvikle. Vi står ved overgangen til en ny tid som kan bli svært ubehagelig, for å si det mildt, om vi ikke tar de foretar de nødvendige kunnskapsbaserte og verdimesige økonomiske valgene mens vi enda har tid.

BISKOP I 1815

25. Da er det spennende å se bakover. (Hvis tida tillater det). Og jeg vil 200 år tilbake. Sommeren 1815 reiste biskopen i Nordlandene og Finmarken, Mathias Bonsach Krogh (1754-1828) fra Alstahaug til Christiania for å være med på det første ordentlige Storting. - Det hadde ikke møtt noen nord-norske representanter da Eidsvollsmøte åpnet 1 påskedag i 1814. Fristene ble altfor korte. Avstandene for lange. Det hører med til denne historien at de siste valgmenne som skulle velge Eidsvollsmenn, først ble utpekt i juni 1814!

26. Biskop Krogh var en samfunnsengasjert kirkemann. Han likte ikke forskjellene han så i bispedømmet sitt. Mange var så utarmet og fattige at de døde av sult. Krogh vil ha endring. Han var visjonær. Utredningen om et nytt, norsk universitet i 1811 viser det. Kunnskapen skulle være praktisk orientert vitenskap. Målet var opplysning som kunne komme almuen til gode. Derfor burde universitetet ikke ligge i hovedstaden men for eksempel på Hamar, eller aller helst i Tønsberg! Storbyen og dens ødeleggende innvirkning på menneskene og samfunnsånden hadde han opplevd på nært hold i København!

27. Biskop Krogh kastet seg med full energi inn i stortingsarbeidet. Han ble beskrevet som kunnskapsrik, men med en litt støyende matrosaktig framferd. De tre månedene Stortinget var planlagt til, ble til ett år - uten hjemreise! Da han til slutt kom hjem til Belsvåg gård, var det med dette korset på brystet gitt etter et kongelig reskript av 4. mai 1815 av Karl Johan, "som et pant på regjeringens agtelse for religionen og dens lærere"!

28. Allerede i 1807 hadde Krogh skrevet et stort hyrdebrev "Til Almestanden i Nordlandene og Finmarken om Skolevæsenet og vore nye Kirkesange". Han ønsket et religiøst og kulturelt paradigmeskifte. Gudstroen skulle skape "opplysning" som kunne hjelpe folk til å endre sin livsskjebne, ikke holdt dem nede i mørke og vankunne. Derfor måtte skolene bli bedre og praktisk orientert - og de måtte begynne å synge nye og oppbyggelige salmer. Bort med mye av det gamle, dystre stoffet til Kingo!

29. Biskopen og Hans Nielsen Hauge var samtidige. Selv om de sto teologisk lang fra hverandre, var de preget av samme visjonen om å skape en ny framtid også for folket i Nord-Norge. Hauge hadde lagt ut på en lang og dristig nord-Norgesekspedisjon våren 1803, samme år som Krogh ble utnevnt til biskop. De var begge opptatt av næringsliv og handel. Biskop Krogh var en av arktitektene bak den første kjøpstaden i Nordlandene for å slippe unna bindingene til handelskompanien i Trondheim og Bergen. Og den første kjøpstaden het....? .. Bodø og ble etablert 1816 ved vedtak i Stortinget.

BERGGRAV

30. Så til den andre nord- norske biskopen, som riktignok utviklet sine tanker om staten etter å flyttet til Oslo i 1937, nemlig Eivind Berggrav. Han var for øvrig den siste ihuga motstanderen av å dele det langstrakte Hålogaland bispedømme. Det var bare kirka som holdt Nord-Norge sammen - personifisert i bispeembetet! I det hele var kirka samfunnets moralske og kulturelle bærebjelke. Staten skulle bare styre gjennom lovene og nødvendig administrasjon. Berggrav var derfor en sterk motstander av etterkrigstidas sosialdemokratiske visjon om en velferdsstat der staten styrte det meste. Denne historien er godt beskrevet av Aud V Tønnesen i hennes avhandling "...et trygt og godt hjem for alle"? Kirkelederes kritikk av velferdsstaten etter 1945. (KIFO perspektiv 2000)

FRA VELFERDSSTATSKRITIKK TIL VELFERDSSTATSETIKK 31. Men det ble ganske raskt et tidsskifte som det er rart å forholde seg til for oss som kom til teologisk modning i sluttfasen av denne prosessen, da Berggrav-epoken var over. Tønnesen taler om en tydelig overgang fra velferdsstatskritikk til velferdsstatsetikk og peker på Tor Aukrust som en av hovedaktørene. Aukrusts fokus var mennesket i

kulturen, i samfunnet. Mennesket som en del av fellesskapet. Et fellesskap som inkluderer den sosiale og økonomiske virkeligheten slik den er utviklet i det moderne industrisamfunnet.

32. Jeg tilhører denne tradisjonen og mener at Aukrust traff en nerve som beveget Den norske kirke inn i et konstruktivt-kritisk forhold til velferdsstaten og det avtaleregulerte fordelingssamfunnet som sosialdemokratiet hadde skapt. Et aksiom i dette prosjektet var å forstå økonomien som et redskap som skal styres av etiske verdier i et fellesskap som inkluderer alle samfunnsborgere utfra en grunntanke om likeverd og med et fordelingsprinsipp av samfunnsgodene som tilstreber rettferdighet. Kall det gjerne solidaritet.

THATCHER 1979-90

33. Nå står aldri livet stille, og planøkonomi og fordelingsstrategier viste seg å ha sine svakheter. Det ble etterhvert et sterkt undertrykk med økonomiske krefter som hovedaktør. I europeisk sammenheng ble Margareth Thatcher det store vendepunktet. Det går an å lese Welby og Sentamu som et oppgjør med arven etter "jernkvinnen". Hun var på sin side svært lite begeistret for 1985 utgaven av "På fjell eller sand?", kalt "Tro i storbyen". Denne rapporten påpekte den sosiale effekten av de endringene som skjedde når markedet ble fritt, konkurransen det grunnleggende prinsippet, fulgt opp med salget av statlig bedrifter, nedbryting av fagorganisasjonene og nedskjæring i sosiale velferdsordninger.

ØKOLOGISK ØKONOMI

34. Livet står ikke stille. Skaperverket er en levende organisme. Det økologiske perspektivet har for alvor kommet inn i blikkfeltet. Vi kan ikke unngå det. Jorda varmes opp. Klimaet er i endring og de som allerede rammes er de som lever i de meste sårbare og fattige områdene i verden. Det er store forskjeller i det store oikos. Og dette vil etter all sannsynlighet bare tilta. Krisa kan bli overveldende. Et nytt tenkes må vinne fram. Ny kunnskap må deles. Det er som vi er tilbake i den gamle opplysningstida hos biskop Krogh, eller i etterkrigsåra hvor det var så vanskelig å forholde seg til den nye økonomiske realiteten for kirkas ledere (kirkemenn som Tønnesen liker å kalle dem!)

35. For kunnskapen har vi, også om nye måter å tenke økonomi på. Ved Universitetet i Nordland har vi et eget Senter for økologisk økonomi og etikk. Der forsøker de å dra økonomiske konsekvenser av et samfunn som er tilpasset det organiske kretsløpet, som jo også menneskene er en del av. De vil bort fra en lineær over til en sirkulær verdikjede hvor produksjon og forbruk ikke bare gir økonomisk avkastning og masse søppel, men fornybart materiale til gjenbruk. En vil gjerne adopterer økosystemenes egen funksjonsmåte. Det betyr blant annet å vektlegge samarbeid framfor konkurranse. Her knyttes både økonomi og økologi, fordeling og forvaltning sammen. Og jeg er ikke i tvil: Det er i en slik retning framtida må dreies.

36. De tunge fagøkonomiske miljøene, for ikke å snakke om politikerne, har vanskelig for å tenke seg en slik omstilling. Men det spørres om ikke økologien vil seire over økonomien. På veg dit er det avgjørende at vi ikke bygger inn elementer som skaper større forskjeller. Vi må fortsette å søke fellesskapsløsninger. Ikke forskjellsløsninger. Økonomien står ikke over menneskene, slik både paven og erkebiskopene har understreket. Og økonomien må spille på lag med økologien. Menneskene må forstå sin plass som kretsløpsintegreerte "økonomer"/forvaltere.

37. Tilbake til statsministerens tale: Vi kan gjøre en stor forskjell og være med å skape en visjon om et samfunn preget av rettferdighet og fellesskap og et samfunn hvor økonomien fungerer i trå med den økologiske virkeligheten. Men da skurrer det liksom litt

- Når enkeltmenneskenes isolerte behov kommer i fokus - og butikkene skal holde åpent søndag som hverdag.
- Når seriøse politiske aktører ønsker å forby de fattigste i blant oss å be om en slant til livets opphold.
- Når vi stadig sjokkeres over lederlønninger som truer seriøsiteten i fellesskapsprosjektet og utviklingen av en framforhandlet lønnspolitikk.
- Når forslag til skattelette gir så mye mer til de aller rikeste og blir til smuler for alminnelige lønnstakere.
- Når endringer i trygdeordningen for å sikre seg mot misbruk, rammer de svakeste.
- Når arbeidsmiljøloven skal endres slik at presset i arbeidslivet vil bli sterkere
- og når iskanten flyttes noen grader lenger mot nord, så det kan utvinnes enda mer olje og gass.

38. Velferdsstaten må vi ikke minst mens vi venter. Den må vi snakke fram. Og skatt må vi, som erkebiskop Welby sier, tale om som et selvsagt bidrag til fellesskapet fordi skatteinntektene blant annet er med på å gi de i ytterkanten av samfunnet en grunnleggende trygghet og verdighet - og samtidig en dag stå meg bi når jeg måtte trenge det.

39. Kan kirken la være å tale? Er ikke tegnene så tydelige at tausheten roper mot oss? Er ikke Bibelens økonomisyn så klart at vi ikke kan tie? Jeg ser med glede tilbake på biskop Kroghs visjon for almuen i Nordlandene. Nå dreier det seg om en visjon for ikke bare vårt samfunn, men for hele vår sårbare oikumene.

--- -